
Könyvismertetések

DEMETER TAMÁS: *Mentális fikcionalizmus*

Gondolat Kiadó, Budapest, 2008, 206 oldal

Demeter Tamás könyve rendkívül bátor kezdeményezés, amely szembe fordul a népi pszichológia megszokott elmefilozófiai értelmezéseivel, ráadásul igen megalapozott érvek alapján. Figyelemre méltóan precíz elemzés révén jut arra az álláspontra, hogy a népi pszichológia nem más, mint fikció: a képzelet szüleménye, amely még csak áttételesen sem írja le a valóságot. Ezzel a hozzá talán még legközelebb álló Daniel Dennett-től is elfordul.

Meglepő módon az elemzés során Demeter *realista* marad a mentális világgal kapcsolatban, egy lényeges megkötéssel: különbséget tesz a *mentális entitásokra* vonatkozó realizmus és a mentális entításokra vonatkozó *diskurzus* realizmusa között, és miközben elismeri az előbbi létjogosultságát, a második lehetőségét elveti. Tehát nem tagadja az elme létét (és a továbbiakban ezzel a kérdéssel nem is foglalkozik), azonban szembeszáll a rá vonatkozó diskurzus, és ezáltal a népi pszichológia realitásával. Ez az a pont, ahol élesen különbözik a népi pszichológia megszokott értelmezéseitől: azok, akik nem ismerik el a mentális jelenségek létjogosultságát, a népi pszichológiát is elutasítják (például CHURCHLAND, 1981), miközben azok, akik kitartanak mellettük, a népi pszichológiai diskurzus *igazságát* is elfogadják – még ha eltérő mértékben is (például STICH, 1978).

Demeter először szisztematikusan áttekinti a népi pszichológiára vonatkozó elmefilozófiai elméletek gyengeségeit, és az érvelések hibás pontjai révén rámutat, hogy

nincs olyan elmélet a népi pszichológiáról, amely filozófiailag-logikailag minden tekintetben megállná a helyét. Álláspontja szerint ennek oka egyszerű: a népi pszichológia *nem tényállító diskurzus*, és nincs kapcsolatban a valósággal. Ezt követően felméri, hogy valójában milyen a népi pszichológiai diskurzus, és ez alapján új megközelítést ajánl, a *mentális fikcionalizmust*.

A rendkívül precíz és körültekintő elemzés rekonstruálása helyett inkább kiemelnék néhány pontot gondolatmenetből. A népi pszichológia realitását illetően három megközelítést ismerhetünk meg, mégpedig 1. a legerősebb szerint a népi pszichológia úgy írja le a mentális világot, ahogyan az létezik (FODOR, 1998); 2. DENNETT (1998) szerint a népi pszichológia tényeket ír le, ennek ellenére mégsem szó szerint igaz; 3. a leggyengébb realizmus szerint a népi pszichológia szisztematikusan kudarcot vall tényállításai-ban. Azonban Demeter szerint egyik sem megfelelő. Egyrészt nem tekinthetünk a népi pszichológiára úgy, mint amit el lehet helyezni a fizikalista világgképben, mivel a világ objektíve nem olyan *természetű*, hogy a népi pszichológia által reprezentált entításokat létezőnek tekinthetnénk; másrészt a szemantikai leképeződési viszonyok, még a Dennett-féle megengedő értelmezési keretben sem rekonstruálhatóak. Végül pedig, épp a fentiek miatt, még csak igaznak vagy hamisnak sem kell tekintenünk a népi pszichológiát – egyszerűen nem ilyen jelle-gű a mentálisra vonatkozó diskurzus.

Tehát annak ellenére, hogy nem vonja kétségbe a mentális világ létezését, azt állítja, a népi pszichológia nincsen kapcsolatban vele, és szerepe nem az, hogy leírja a mentális jelenségeket. Alkalmatlan arra, hogy *magyarázatokat* vagy *előrejelzéseket* nyújtson a társas világot illetően (a megismerés kontextusában) – így aztán nem is a népi pszichológia révén reprezentáljuk és értjük meg társaink és önmagunk belső működését. Azonban a népi pszichológia mégsem felesleges, hanem éppen – a fentiekől eltérő – társas funkciói miatt hasznos, és ezek a *megértés* és *értékelés* lehetőségei (evaluatív kontextusban).

Demeter szerint a pszichológiai megértés határozatlan sőt, a különböző értelmezési lehetőségek akár összeegyeztethetetlenek is lehetnek egymással, mivel az ágensek viselkedésének megértése nem racionalitásunkból, hanem korábbi értelmezéseinkből, illetve értelmezéseink koherenciájából adódik. Így számos *narratíva* merülhet fel, azonban egyik létjogosultságát sem kérdőjelezhetjük meg addig, amíg igazodik a *pszichológiai történelmszöveves konvenció*hoz. Annak ellenére, hogy a népi pszichológiai a felszínen tényállítónak tűnik, és olyan, mintha az ágensek állandó tulajdonságaira utalna, valójában a viselkedés egy olyan értelmezését és megértését biztosítja, amely *affektusok kommunikációját* és a viselkedés *morális értékelését* teszi lehetővé.

A gondolatmenet e pontján Demeter nagyszerű példát hoz, a *Koppenhága* című drámát (FRAYN, 2000), amely Heisenberg és Bohr 1941. szeptemberi találkozáját dolgozza föl: az eseménynek mindkét fél és a külvilág szempontjából is számos értelmezése lehetséges, melyek eltérő mentális diszpozíciókat tételeznek fel, és amelyek között mégsem lehetséges minden kétséget kizáróan választani a szereplők viselkedése és a megfigyelhető körülmények alapján. A népi pszichológia belső konfliktusa kerül a rivaldafénybe, mert valójában képtelenek vagyunk biztos magyarázatot adni a szereplők mentális állapotairól, a számos lehetséges narratíva révén azonban mégis megérthetjük és értékelhetjük is őket.

Értelmezésünk konvenciók mentén halad, nem a valóságot reprezentálja, és mivel nincs valódi szemantikai leképeződés a mentális dolgokra utaló szavak és a mentális dolgok között, értelmezésünk átírható vagy akár el is dobható, ha nem koherens korábbi elgondolásainkkal. Tulajdonképpen ez a magyarázat arra is, hogy miért változik a népi pszichológia az idő folyamán – miért a köznyelv része ma már a „tudatalattink”.

Demeter Tamás szerint a népi pszichológia, a manifeszt kép ellenére, valójában affektusok kifejezésére szolgáló narratívákból áll, amelyek fontos szerepet töltenek be a társas viszonyokban, azonban távolról sem a mentális entitások reprezentációjáról vagy (szemantikai) leképeződéséről szólnak: „Pszichológiai történeteink olyan fikciók, amelyek segítségével képesek vagyunk az ágensek viselkedését érthetően ábrázolni, a társas világban egymást orientálni, s egymást személyként, viselkedésükért felelős ágensekként megérteni.” (DEMETER, 2008, 180). Demeter Tamás hermeneutikai fikcionalizmusa a *narratívára* helyezi a hangsúlyt, és kétségbe vonja az objektív igazság, illetve a tényállító olvasat relevanciáját a népi pszichológiát illetően.

Az elemzés rendkívül szellemes, egyúttal filozófiailag igen megalapozott, kritikái és érvelése megkerülhetetlennek tűnnek. Letisztult és lényeglátó a népi pszichológia elemfilozófiáját illetően, és így nem kis kihívás vitába szállni vele. Ugyanakkor a pszichológiai kutatási eredmények óvatosságra intenek, hiszen az, hogy nem áll rendelkezésünkre egy minden tekintetben megfelelő elmélet egy bizonyos jelenségkörrel illetően, még nem jelenti azt, hogy a jelenségeket ki kellene utalnunk a létezők sorából – a gravitáció Newton nélkül is működött.

Imponáló, amikor Demeter pszichológiai kísérleteket hoz fel a népi pszichológia gyengeségei kapcsán, például a Ross-féle (1977) alapvető attribúciós hibát, amely szerint a helyzeteket túlságosan személyközpontúan értelmezzük, és ez fikciónk következménye. Azonban a pszichológiai vizsgálatokkal kapcsolatban szelektív. A tudatelmélettel számtalan kutató pszichológus fog-

lalkozik, és a kísérletek eredményei arra utalnak, hogy a népi pszichológia fogalmai olyan reprezentációkat jelentenek már a négyéves gyerekek számára is, amelyek jóval több gyakorlati haszonnal járnak, mint amit affektusok narratívái jelenthetnének (miközben ez utóbbiakra is vannak szavaink).

A mentális állapotokra vonatkozó szavak megjelenésével foglalkozik például PAPAFRAGOU, CASSIDY és GLEITMAN (2007). Vizsgálataik szerint a gyerekek szótárában azért jelennek meg a mentális igék a cselekvés igékhez képest nagyjából csak két évvel később, négy éves kor körül, mert ekkor válnak számukra elérhetővé azok a *szintaktikai szerkezetek*, amelyekben a mentális igék elő szoktak fordulni. A másik meghatározó tényező a szótanulás *kontextusa*, vagyis a hamis vélekedések és azok dekódolása. Adataikra támaszkodva amellett érvelnek, hogy nem a (gyenge tudatelméleti reprezentációkból fakadó) fogalmi nehézségen van a hangsúly, hanem a korai szótanulás információs feltételein, tehát inkább a leképezés jelent problémát a gyerekeknek. Ezzel összhangban van, hogy a kutatások alapján egyre korábbra tolódik a tudatelméleti reprezentációk megjelenésének időpontja, például KOVÁCS (2009) szerint héthónapos korra. Ezek alapján úgy tűnik, hogy népi pszichológiánk csírái már igen fiatal korban jelen vannak, ám az őket reprezentáló kifejezések elsajátításával bontakozik ki megbízhatóan. Hogy milyen nagy szükség is van ezekre a reprezentációkra, azt a tudatelmélethez közletről kapcsolódó autizmuskutatás mutatja meg: ebben az esetben hiába állnak rendelkezésre a mentális állapotokra vonatkozó szavak, kevés jelentéssel bírnak az autisták számára (BARON-COHEN, 2006). Bizonyos értelemben, az ő esetükben valóban fiktív (a valósághoz nem köthető) fogalmakról van szó, ugyanakkor ez komoly gondot okoz számukra.

Az autizmus-spektrum ellenkező végén tételezhetjük fel azokat az empatikus személyeket, akik ismeretlen bűnözők személyiségrajzait olyan pontossággal képesek elkészíteni, hogy ez alapján kerítenek kézre például sorozatgyilkosokat. Ebben az esetben nem a mentális állapotok, hanem sze-

mélyiségjegyek vannak a fókuszban, ám ezek éppúgy a mentális entitások világához tartoznak.

Egy további, rendkívül súlyos, de inkább filozófiai probléma nehezedik a természet-tudományos (és az ehhez kapcsolódó filozófiai) fogalomkészletre is: hogyan lehetséges bármit is *tudni* népi pszichológiai kifejezések híján? Mit érhet, ha valaki *bizonyít* egy tételt, vagy másvalaki *megértette*, és mi alapján lehet *elvetni* egy érvelést vagy *állítani* bármit is? Ha lemondunk e fogalmak episztemikus értékéről, nem sok marad a (mentálissal szembe állított) fizikai világ leírásából sem, hiszen az érvelés a gondolkodás folyamatait is veszélybe sodorja, s így a filozófus is csak narratívákat hozhat létre, ha valamelyik népi pszichológiai fogalomra hagyatkozik.

Esetleg megoldást jelenthet, ha megpróbáljuk kikerülni e fikciót a népi pszichológiai kifejezések mellőzésével, és a mentálisra vonatkozó, elvont igék helyett csak a fizikai világra vonatkozó cselekvés-igéket tartjuk meg. Ám ekkor is nagyon vigyáznunk kell, nehogy véletlenül mentális értelemben használjuk őket – de vajon mennyire tudjuk elkerülni ezt? Ha valaki egy házat *épít*, vagy házába *fogad* valakit, látszólag talán nem végez mentális tevékenységet (és egy madár is viselkedhet így), azonban emberek esetében elkerülhetetlen, hogy ne utaljanak – akár a népi pszichológiai kifejezéseken kívül eső fogalmak is – bizonyos mentális tevékenységekre (és talán a madarakat antropomorfizáljuk akaratlanul is, amikor összetett tevékenységeket tulajdonítunk nekik).

A fentiek alapján szélsőséges esetben még azt is megkockáztathatjuk, hogy az emberi gondolkodásban betöltött szerepe alapján a népi pszichológia megelőzte az összes többi népi tudományt, különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy az emberi megismerésnek milyen friss hajtása a természettudomány. Az, hogy ilyen sokat kellett várni a fizikai világ valódi megismerésére, miközben automatikusan antropomorfizálunk szinte mindent (a tárgyaktól kezdve a gépeken keresztül az állatokig), annak a jele is lehet, hogy eredetileg a népi pszichológia jelentette azt a keretet, ahol az okság először

megjelenhetett, és innen kerülhetett át később a fizikai világ megismerésébe. Komoly ellentétekhez vezetett a feltételezés, hogy az ember jó pszichológus, de rossz fizikus, és ez a kérdés vezetett az instrumentalizmus-realizmus vitához is; attól még, hogy nagyon gyakran gondolkozunk azon, hogyan érez, mit gondolt vagy mit tervez a másik, ez nem jelenti azt, hogy ezt pontosan tesszük. Ha valaki kiemelkedő ebben, lenyűgözőnek találjuk, mint például (a könyvben is emlegetett) Sherlock Holmes, vagy netalán magát Sir Arthur Conan Doyle-t.

Demeter könyve azzal, hogy a mentálisra vonatkozó népi pszichológiai fogalmakat is használja (akár kényszerből, akár nem), saját elméleti keretében végtére maga is egy narratíva lesz, amely egy affektust kommunikál tárgyával kapcsolatban: nem tartja megbízhatónak a népi pszichológiát, nem jelent számára többet, mint bizonytalan fikciót, és úgy tűnik, kevésbé szereti, mint a legtöbb elmefilozófus (már amennyiben a szeretethez hozzátartozik a bizalom). Ezáltal, bizonyos értelemben az elmélet önmaga áldozatává válhat, hiszen nem tudunk többé bizonyosságot szerezni, mivel ez is egy affektus csupán, és noha lehetséges, hogy valódi mentális entitásokról van szó a könyvben, felmerül annak az értelmezésnek a lehetősége, hogy pusztán a diskurzus egy újabb fejezetével ismerkedhetünk meg.

Ha Gilbert Ryle a szegény ember Wittgensteinje – ahogy Nyíri Kristóf szokta mondani –, akkor Demeter Tamás a szegény (népi) pszichológus Wittgensteinje: a népi pszichológia számos, gyakran valóban ellentmondó, és nehezen kibogozható olvasatát egyenrangú narratívákként kezeli, melynek szerepe a világ értelmezése, az emberekre vonatkozó hermeneutika, ugyanakkor ez biztosítja személyes affektusaink kereteit, még ha olykor láthatatlan módon is. Ezáltal lemond a narratívák közötti döntésről, az igazság kereséséről, és noha megtartja a mentális világ létének lehetőségét, a róla folyó diskurzust a fikció világába utalja. Ryle-hoz hasonlóan elveti az effajta megbízhatatlan, vagy talán pontosabban fogalmazva, a fizikai világ felől

szemlélve *megfoghatatlan entitásokról* folyó diskurzust, azzal a különbséggel, hogy a mentális entítások létével kapcsolatban nem foglal állást – és megengedi azok létezését.

Mindezek ellenére a népi pszichológiai fogalmakat nem csak pszichológiai kutatásokban használják igen hatékonyan, megismételhető vizsgálatok során, nagyon is valós adatok megszerzésére, de a hétköznapiakban is igen hatékonyan tudjuk mozgósítani őket, viszonylag bonyolult relációk reprezentációjára. Például az a mondat, hogy „Éjszaka azt hittem, nem esik.” felfogható úgy, hogy két tényállást és azok viszonyát fejezi ki: 1. éjszaka csönd volt és 2. reggel minden vizes volt. Tehát a „hit” szóval kapcsolatos mentális állapot kifejezhető fizikai állapotok révén is, a megfigyelő egyszerűen tömörebben, így gyorsabban és hatékonyabban kommunikál a világról.

Végezetül: még abban az esetben is, ha a népi pszichológiai diskurzus a narratívák révén affektusokat fejez ki, mi állítja szembe ezt a tényekkel (és a tényállítással)? Mi nem tényszerű az affektusokban? Pszichológiai szempontból talán még elementárisabbak is, mint a szellem világa. Filozófiai szempontból a test-lélek vita köszön itt vissza, ahol az egymásra redukálhatatlan entítások konfliktusának egy újabb megoldási kísérletét kapjuk Demeter Tamástól, azonban pszichológiai értelemben nem rugaszkodik el a korábban ismert álláspontoktól.

Összességében a könyv izgalmas szellemi utazás az elmefilozófia világában, melyből nem csak a legfontosabb elméleteket ismerhetjük meg, de kétségkívül fény derül a népi pszichológiára vonatkozó érvelésük gyengeségeire is. Véggövetkeztetése lesújtó is lehetne a pszichológia számára, mert a népi pszichológiai fogalmakkal együtt a pszichológia tekintélyes részét is a fikció világába utalja, ugyanakkor a pszichológia olyan eredményekkel tudott szolgálni, melyek nem támasztják alá fiktív jellegét. Hiába tartja Demeter lehetségesnek a tudományos pszichológiai vizsgálódást, annak nyelvezete, kérdésfelvetései és gyakran eredményei is szorosan összefonódnak a népi pszichológiával. Ennek ellenére, hogy elme-

filozófiai tekintetben nincs megfelelő elméleti keretünk a népi pszichológia számára, bizonyos jelenségek tudományos vizsgálata, akár népi pszichológiai fogalmak révén, valódi tényekkel tudott szolgálni. Minden elméleti megfontolás ellenére, a pszichológianak is a jelenségekből kell kiindulnia, és az eredmények alapján kell haladnia.

A könyv időnként igen bonyolult nyelve-

zetét bővebben és egyszerűbben megfogalmazott gondolatmenetek egészíthetnék ki, a mű második felében a szerző által is hozott nagyszerű példák és analógiák mintájára. Érdeemes lenne a szélesebb közönséget is megszólítani e nem mindennapi eszmefuttatással, hogy minél több pszichológus is megismerhesse ezt a megszokott kereteket feszegető, formabontó művet.

Forgács Bálint
PhD-diák, BME

IRODALOM

- BARON-COHEN, S. (2006) *Elemi különbség. Férfiak, nők és a szélsőséges férfiagy*. Osiris Kiadó, Budapest
- CHURCHLAND, P. M. (1981) Eliminative Materialism and the Propositional Attitudes. *Journal of Philosophy*, 78, 67–90.
- DEMETER T. (2008) *Mentális fikcionalizmus*. Gondolat Kiadó, Budapest
- DENNETT, D. (1998) *Az intencionalitás filozófiája*. Osiris Kiadó, Budapest
- FODOR, J. (1998) Special Sciences: Still Autonomous after All These Years. *Philosophical Perspectives*, 11, 149–163.
- FRAYN, M. (2000) *Copenhagen*. Methuen, London
- KOVÁCS Á. M. (2009) *Automatikus tudatelméleti képességek felnőtteknél és csecsemőknél*. Előadás a BME Kognitív Tudományi Tanszékén.
- PAPAFRAGOU, A., CASSIDY, K., GLEITMAN, L. (2007) When we think about thinking: The acquisition of belief verbs. *Cognition*, 105, 125–165.
- ROSS, L. (1977) The Intuitive Psychologist and His Shortcomings: Distortion in the Attribution Process. *Advances in Experimental Social Psychology*, 10, 173–220.
- STITCH, S. (1978) Autonomous Psychology and the Belief-Desire Thesis. In ROSENTHAL, D. M. (ed.) *The Nature of Mind*. 232–265. Oxford University Press, New York

BUCKROYD, J., ROTHER, S.: *Therapeutic groups for obese women. A group leader's handbook*

John Wiley and Sons Ltd., Chichester, 2007, 208 oldal

Az elhízás kezelése kognitív viselkedésterápiás megközelítésének újabb, figyelemreméltó példája Buckroyd és Rother csoportterápiás módszere. A szerzők alapfeltevése szerint, ha a súlycsökkentés hatékony módszereit (úgy mint diéta, fizikai aktivitás és kognitív viselkedésterápia) pszichoterápiás

elemekkel kombináljuk, akkor megszüntethetők a túlevést fenntartó pszichológiai célok, és az érzelemszabályozás más stratégiákkal történő megvalósítása lehetővé teszi a súlycsökkenés elérését és megtartását. A szerzőpáros által írott csoportvezetői kézikönyv tartalmazza mindazon elméleti és